

Sirkka Heiskanen-Mäkelä

KAHDEN KOULUN VÄKEÄ

Lapsen elinympäristö, johon hän syntyy ja kasvaa, on aina sillä tavoin "annettu" - *donné*, sanoo ranskalainen - ettei hän osaa sen laatua sen enempi ihmetellä kuin perusteita kysellä. Niinpä minullakin oli jo varhaislapsuudessaan kyllä tieto, että äitini oli juuri **alakoulun-**, ei **kansakoulunopettaja**, mutta tuo "tieto" oli itsestäänselvyys eikä sisältänyt käsitystä nimikkeiden merkityksestä. Yhtä itsestään selvää oli, että meillä oli kolme kotia: yksi syksyä, toinen kevättä ja kolmas kesää varten - ja syksyllä taas edessä muutto siihen toiseen. Että nämä kaksi asiaa liittyivät toisiinsa, eli että ne johtuivat äitini koulutuksesta ja asemasta kansakoulu-laitoksen piirissä, selvisi minulle vasta paljon myöhemmin. Kun sota sitten syksyllä 1939 vakiinnutti meidät "kesäkotiin" ja muutoinkin mullisti elämämme, myös nämä muuttomatkat kylältä toiselle unohtuivat ja niiden kohteista jäi, kotinakin, vain hämärät muistikuvat.

Itse asiassa vasta nyt, kun olen tuota äitini elämänvaihetta yrittänyt kirjata, olen tajunnut sen omalaatuisuuden. Olen myös tajunnut äitini kasvattajanuran historiallisen merkittävyyden. Aloittaessaan sen **Vieremän kunnan Valkeisten ja Haajaisten alakansakoulujen yhteisenä ja ensimmäisenä opettajana** syksyllä 1927 hän oli uranuurtaja, Valkeisilta 1968 kansakoulunopettajana eläkkeelle siirtyessään sen sijaan jo väistyvän koulujärjestelmän edustaja. Alakoulua ei ollut koulumuotona enää kymmeneen vuoteen ollut; kansakoulun syrjäyttävä *peruskouluasetus* oli säädetty juuri tuonna vuonna; kuuden vuoden kuluttua (1974) se astuisi voimaan kaikissa Suomen kouluissa. Tänäpäivänä ei edes kansakoulua koulumuotona juuri muistella, ovathan nykykoululaiset jo vähintään toinen sukupolvi peruskoulun kasvatteja. Nykyisessä koulutusyhteiskunnassakin saattaa silti vielä elää ihmisiä, jotka viime vuosisadan maaseutuoloissa ovat "käyneet vain kiertokoulun" eli niitä, jolle kansakoulukin oli heidän lapsuudessaan yhä saavuttamattomien matkojen takana. Juuri tähän historialliseen vaiheeseen - eli kolmen tai korkeintaan neljän sukupolven taa - kuuluu myös **alakoulu**, äitini opettajana edustaman koulumuodon synty ja historia.

Alakoulu alkuopetuksen antajana

Nykyisen koulutuspolitiikan ajankohtaisia kysymyksiä on ollut ns. **esiopetus** eli 6-vuotiaiden oikeus saada peruskouluun valmistavaa ohjausta. Kun tarve on - jo ulkomailta saatujen mallien takia - koettu, esiopetuksen

opetussuunnitelma on nyt hyväksytty ja rahaa tuntuu löytyvän myös sen toimeenpanoksi. Keskustelua on vain herättänyt opetuksen toteuttamismalli. Kaksi eri hallintokuntaa on kiistellyt siitä, kuka ja missä lapsia opettaa, lastentarhanopettajat tarhoissako - joihin esiopetuksesta näin muodostuisi oma koulumuoto - vai opettajat jo "valmiissa" peruskoulussa.

Keskustelusta onkin hassusti tullut mieleen sadan vuoden takainen koulupoliittinen tilanne. Silloin päivänpolttavana ongelmana oli tosin vielä **alkuopetus** eli 9-10 -vuotiaana aloitettavaan kansakouluun lapsia valmistavan koulumuodon järjestäminen. Silti silloinkin - niin valtiopäivillä kuin koulupiireissä - keskusteltiin kiivaasti siitä, oliko luotava uusi alkeisopetuksen järjestelmä vai kehitettävä jo olemassa olevia kirkollisia tai kunnallisia pikkulasten koulumuotoja. Kirkon rahoittamat ja valvomat **kiertokoulut** omasivat jo pitkän alkuopetuksen perinteen maaseudulla, kun taas kalliina pidetty kunnallinen alkuopetus oli toteutunut yleensä vain suuremmissa kaupungeissa. Näin kysymys alkuopetuksesta oli sekä kirkon arvovaltaa että kuntien rahataloutta koskeva.

Ennen pitkää, kuten järkevää olikin, poliittiset päättäjät asettuivat yhden, kunnallisen koulumuodon kehittämisen kannalle. Suunnitelmat alkuopetuksen kunnallistamisesta olivat valmiit ja esillä jo yksillä valtiopäivilläkin (1910) ennen maamme itsenäistymistä. Kuitenkin vasta itsenäisessä Suomessa astui voimaan sekä uusi *kansakouluasetus* että *oppivelvollisuuslaki* (1921), joissa säädettiin myös lasten alkuopetuksesta. Jokaisessa koulupiirissä tuli olla, varsinaisen nelivuotisen kansakoulun lisäksi, **kaksivuotinen alakansakoulu**, joita varten perustettiin myös valtion ylläpitämiä **alakoulunopettajaseminaareja**. Siirtymäkausi kuusivuotiseen koulujärjestelmään oli silti pitkä (vuoteen 1935) ja varsinkin köyhissä maalaiskunnissa myös mutkainen. Varsin kauan pienten lasten lukemaan ja kirjoittamaan opetus hoidettiin joko kiertokouluissa, joita edelleen toimi aina 1930-luvun alkuun asti, tai kansakouluissa syksyin keväin ennen varsinaisen koulun alkamista. Kummassakin tapauksessa se jäi - ja koettiin - liian niukaksi, mutta rahaa alakoulujen perustamiseen ei kunnilla yksinkertaisesti ollut.

Valkeisten koulu oli jo 1900-luvun alkuvuosista lähtien ollut **kaksiopettajainen** eli varsinaisen (yleensä miespuolisen) kansakoulunopettajan lisäksi siellä oli myös naispuolinen apuopettaja (eli -opettajatar), joka lähinnä huolehti pienten lasten mutta myös tyttöjen käsityön opetuksesta. Haajaisille apuopettajatar näyttää palkatun vasta 1919; siihen asti varsinainen opettaja

on nähtävästi huolehtinut myös alkeisopetuksen järjestämisestä. Kun oppivelvollisuuslaki ja uusi kouluasetus astuivat voimaan, näiden apuopettajattarien virat vähitellen lakkautuivat, kun isompiin kyläkouluihin perustettiin alakoulu ja sille palkattiin oma, erityisesti alkuopetukseen koulutettu opettajansa.

Kahden kylän koulu

Vieremän kunta itsenäistyi vasta uuden oppivelvollisuuslain voimaantulon aikoihin (1922), ja sen oli luonnollisesti vaikea heti toteuttaa kaikkia lakiin liittyviä säädöksiä. Näin esimerkiksi Haajaistille ja Valkeisille, joiden koulupiirit ja kansakoulut olivat tuolloin saavuttaneet jo kolmen vuosikymmenen kunnioitettavan iän, ryhdyttiin järjestämään alakoulua ja hakemaan sille yhteistä opettajaa vasta 1927. Tämä oli mahdollista, koska kummankin koulupiiriin alkuopetukseen oikeutettujen lasten lukumäärä oli alle 30; tällöin alakoulu voitiin järjestää vain 18-viikkoiseksi ja kahden koulun kesken kiertäväksi.

Aikanaan - eli talvella 1894-95, jolloin seudun koulupiirejä muodostettiin ja niille valittiin johtokuntia - piirien lukumäärästä ja rajoista oli käyty kiistaa ja valitettu aina lääninhallitusta myöten (vrt. Heiskanen-Mäkelä, 33). Rajasta sopiminen Haajaisten ja Valkeisten piirien kesken lienee ollut erityisen vaikeaa siksi, että Valkeiskylän asutuksen painopiste oli tuolloin vielä Valkeisjärvien rannalla ja Eikanmäen rinteet vähän kuin yhteistä kylää Haajaisten kanssa. Viiden kilometrin matka Haajaisten koululta mitattuna tuli kuitenkin rajaksi, jolloin jo Eikanmäen talokin joutui Haajaisten piiriin. Koulupiirit ja koulut näyttävät kuitenkin kaikkina aikoina olleen varsin kiinteässä yhteydessä toisiinsa, mitä yhteyttä yhteisen alakoulunopettajan hankinta epäilemättä lisäsi.

Valkeisten koulun johtokunnan pöytäkirjasta 18.6.1927 luen, että koulun "alakoulun opettajattaren" virka - juuri tässä feminiinimuodossa - päätettiin julistaa haettavaksi sekä *Opettajain Lehdessä* että *Suomen Virallissessa Lehdessä* "samana päivänä" eli 3.6.27 seuraavin lisäyksin: "Valitun on muutamien vuosien kuluttua hoidettava samanlainen virka Haajaisten kansakoulussa, kuitenkin vain 18 viikkoa kummassakin koulussa." Viralle ilmaantui peräti yhdeksän (9) hakijaa, joista pöytäkirjan mukaan valittiin "koulun alakoulun opettajattareksi kahdeksi koevuodeksi alkaen 1/8 1927" **Aili Katri Ruotsalainen** eli äitini. Valkeisten silloinen apuopettajatar **Siiri**

Aili Ruotsalainen (seisomassa takana vasemmalla) Hämeenlinnan alakansakouluseminaarin harjoituskoulun "hospitanttina" syksyllä 1926.

Kainulainen (s. Lampinen), jolla oli kansakoulun opettajan pätevyys ja jo yli 10 palvelusvuotta kylällä, oli kyllä ilmoittanut olevansa halukas jatkamaan myös alakoulun opettajana. Johtokunnat päätyivät kuitenkin nuoren, vastavalmistuneen opettajan kannalle, olihan se - lähinnä puuttuvien ikälisien takia - halvempikin vaihtoehto.

Syksyllä 1927 äiti sitten aloitti työt Valkeisilla. Päiväkirja tuolta ajalta ei ole tallella, mutta säilyneiden kuvien mukaan uuden alakoulun kahdella luokalla oli yhteensä kymmenen oppilasta. Näiden opettamista äitini jatkoi vielä kevätlukukauden 1928, mutta sitten tapahtui kummia. Heti koulun loputtua eli 3.6.28 Valkeisten koulun johtokunta kutsuttiin eräänlaiseen hätäkokoukseen. Vieremän kunnanvaltuusto oli näet 22.5.28 päättänyt, että alakansakoulun toiminta oli aloitettava seuraavan vuoden alusta myös Haajaisilla, "jossa tulee toimimaan yhteinen opettaja Valkeisten kansakoulun kanssa". Näinhän oli alun perin kaavailtakin, mutta mutkana matkassa oli nyt se, että kyseinen opettaja - eli äitini - oli valittu virkaan vain Valkeisten koulun johtokunnassa eli pelkästään kyseistä koulua varten. Tästä virheestä oli seurauksena, että johtokunnan kokouksessa "päärettiin alakoulun op:tar **Aili Heiskanen o.s. Ruotsalainen** sanoa irti virastaan" ja julistaa virka taas haettavaksi, samoissa lehdissä kuin vuotta aiemmin.

Erehdyksestä otettiin nyt oppia. Alakoulun opettajan viran lopullinen täyttöprosessi toteutui Valkeisten ja Haajaisten koulujen johtokuntien yhteisessä kokouksessa Valkeisilla 4.7.1928. Tilaisuudesta tehtiin samansisältöinen pöytäkirja kummankin arkistoon, ja siinä todettiin äitini - toisena kahdesta hakijasta - tulleen uudelleen valituksi "näiden koulujen yhteiseen alakansakoulun opettajattaren virkaan". Alakoulusta taas päätettiin, "että se alotetaan ensi syksynä Valkeisilla ja kevätlukukauden alussa Haajaisten koululla ja sitte jatketaan kalenterivuositain siksi kunnes toisin päätetään".

Näin myös tapahtui, eli vuodesta 1929 koko 30-luvun ajan äitini opetti parittomat vuodet (1929, 1931, 1933, 1935, 1937, 1939) Haajaisilla ja parilliset Valkeisilla. Koska hänet nimettiin Valkeisille myös tyttöjen käsityön opettajaksi, hän hoiti tuon toimen Haajaisillakin ollessaan; täällä taas tytöillä oli aina ollut erityinen - usein omalta kylältä löytynyt - käsityönopettaja. Kummallakin koululla tehtiin (1928) remontti apuopettajalta nyt äidille siirtyvässä huoneissa, joissa sitten asuttiin vuosi kerrallaan, eli muutto koululta toiselle tapahtui joululomien aikana. Aivan mutkaton muutto ei näytä kuitenkaan olleen. Ensimmäisen aikoihin löytyy näet Haajaisten johtokunnan pöytäkirjasta (3.1.29) päätös Vieremän kunnallislautakunnalle tehtävästä ehdotuksesta, "että Haajaisten koululla alkavaa alakoulua varten siirrettäisiin Valkeisten koululta opetusvälineitä pulpettia y.m. joten kunnalta säästyisi liioja kustannuksia". Seuraavassa johtokunnan kokouksessa (1.2.29) luetaan sitten jo ote kunnallislautakunnan pöytäkirjasta, jossa päätetään "koulutarpeiden siirtämisestä Valkeisten koululta Haajaisten koululle".

Alakoulun "kierto" koululta toiselle ei siis ollut ihan pikkujuttu, sillä käytäntöä jatkettiin luultavasti koko 1930-luvun ajan. Esimerkiksi vielä 13.1.37 johtokunta toteaa, että "alakoulun pulpettien noutaminen Valkeisten koululta jäi Joel Huttusen toimeksi". Samana vuonna - kuten myös tammikuussa 1939 - äitini on lisäksi esittänyt "majanmuuttokustannuksista" laskun, jota johtokunta päättää puoltaa. - Sieluni silmillä näenkin talvisen hevuskulkueen, jonka ensimmäisessä reessä istuu opettaja perheineen ja talouskapineineen ja seuraavissa nököttävät ne alakoulussa tarvittavat ehkä puolentusinaa pari-istuttavaa pulpettia sekä korillinen ns. havaintovälineitä. Todennäköisesti äitini muuttokuorma ja "koulutarpeet" kulkivat kuitenkin eri aikoja ja latuja, vaikka rekipelillä taatusti kummatkin. Uskomattomalta moinen muuttotouhu nykyihmisestä tieten tuntuu. Olenkin joskus ajatellut, että Eikanmäen jyrkät töyräät, joi-

ta äiti sai niin kauan ja kaikkina vuodenaikoina vaivalloisesti matkata sekä myöhemmin vielä niin pitkään katsella, olivat ehkä hänen opettajanelämänsä merkittävin maisema.

Henkilöhistoriaa

Puhun edellä jo perheestä, sillä - kuten edellä lainatuista pöytäkirjoistakin näkyy - äitini oli Valkeisilla viettämänsä lukuvuoden 1927-28 aikana ennättänyt löytää kylältä sulhasen ja mennä naimisiin (maaliskuussa 1928). Hän oli tuolloin vielä sangen nuori, juuri ja juuri 20 vuotta täyttänyt - eli Suomen valtion kansalaisena jopa alaikäinen - mutta virkaansa ja avioliittoonkin jo täysin valmis ihminen. Me lapset synnyimme kyllä vasta 30-luvun puolella, mutta kun nuori rakkaus oli syttynyt, avo- eli susiparina ei opettajan miehineen sopinut tuohon aikaan pitkälti eellä. Äitini valmius - etten sanoisi kiire - virkaan sekä perheen ja kodin perustamiseen selittyy ehkä myös henkilöhistoriasta.

Lähtöjään äitini oli "kiuruvetinen" eli syntynyt Kiuruveden kirkonkylässä 21. tammikuuta 1908 postinhoitaja **Rosa Ruotsalaisen** (s. **Strömberg**; 1874-1960) ja kaupanhoitaja **Juho Ruotsalaisen** (1883-1952) neljästä lapsesta vanhimpana. Siellä hän aloitti myös opintonsa, ensin "tipolassa", jossa "alakoulua vastaavaa opetusta annettiin kahtena syksynä kuukauden päivät ennen varsinaista kansakoulua". Jälkimmäinen taas "aloitettiin 9-vuotiaana ja kesti neljä lukuvuotta" (*Lapsuushämärästä*, 11). Kykyä ja halua jatko-opintoihinkin tytöllä oli. Kiuruvedellä ei vielä tuolloin ollut oppikoulua, mutta eräiden muiden edistyksellisten perheiden kanssa tarmokas isoäitini perusti "kirkolle" yksityisesti palkatun opettajan johdolla toimivan "kotikoulun". Tätä kotioppia aluksi saatuaan ja **Iisalmen Reaali- ja Porvariskouluun** kaksi ensimmäistä luokkaa tentittyään äitini syksyllä 1922 siirtyi sitten nuorimman sisarensa **Ainon** kanssa Iisalmeen, missä hän suoritti loppuun keski-kouluopinnot ja sai niistä päättötodistuksen 29.5.1925.

Koulunkäynti Iisalmissa Kiuruvedeltä - jonne ei vielä ollut edes rautatietä, vain laivareitti kesäisin - oli hankalaa ja kallista. Vanhemmistaan kertoessaan äitini ihmetteleekin "sitä, miten he pienipalkkaisina yleisönpalvelijoina jaksoivat viedä perhettään eteenpäin monenlaisten kaosaikojen läpi, vieläpä kouluttaakin meitä aikoina, jolloin ei minkäänlaista sosiaaliturvaa tai apua valtiovallan puolelta ollut" (*Lapsuushämärästä*, 42). Hän muistelee etenkin isoäitini työtä postissa rasittavaksi, kun "hänellä oli il-

man apulaista hoidettavanaan koko laajan pitäjän postiliikenne". Äitini joutuikin jo varhain auttelemaan "postilla" ja koki työn myös omalta osaltaan raskaana. - "Oppikouluaikoinani", hän kertoo "osasin jo koko homman .. niin että äitini kuullessa joinakin vuosina kunnanvaltuustoon, toimin viransijaisena pakosta, en halusta, ikävä kyllä. .. Vielä nytkin, seitsenkymmeisenä, osaisin ummessa silmin lajitella eri kylien lehtipostin hyllyille. Kirjepostilla oli pienet lokerot ylempänä. .. Kaikki arvopostit jopa pakeetit kulkivat tämän pääpostin kautta. Monta kynänterää viikossa katkesi ja mustepulloa kaatui yleisön puolella, joka myös oli hoidossani. Harva osasi pakettikortin tai postiosoituksen täyttää, eli 12-16 -vuotiaana jouduin omien lukujeni lisäksi näin yleisön palvelijaksi" (ibid. 14-15).

Oli siis monella tavoin ymmärrettävää, että äitini halusi - kuten hän minulle myöhemmällä iälläänkin usein vakuutti - päästä mahdollisimman nopeasti itsenäistymään ja "omaan leivän syrjään kiinni". Opettajan uraa pidettiin tuolloin jo erityisesti naisille luontuvana, ja alakoulu uutena koulumuotona tuntui tarjoavan sopivat pohjaopinnot (eli keskikoulun) suorittaneelle nuorelle työlle nopean väylän ammattiin. Vietettyään syksyn - tai osan syksyä - 1925 **Mäntsälässä Kaanaan kansakoulun** opettajattaren viransijaisena hän haki **Hämeenlinnassa** äskettäin (1919) perustettuun alakansakouluseminaariin ja pääsikin seminaarin tammikuussa 1926 aloitetulle "hospitantiluokalle". Näin hän jo vuoden kuluttua eli 18. joulukuuta 1926 sai opettajantodistuksen Hämeenlinnan alakouluseminaarista ja - yhden kotiseudulla (**Ruutanalla**) vietetyn viransijaislukukauden jälkeen - tuli 19-vuotiaana Valkeisille.

Voi vain arvata millaista liikehdintää nuori, hauskanäköinen ja valtion kiinteää rahapalkkaa nauttiva opettajatar aiheutti kylän nuorten miesten keskuudessa. Isäni **Otto Vilhelm Heiskanen** (1905-72) ei suinkaan ollut edullisin kosija. Vaikka hän olikin suurehkon talon - eli **Pulkkalan** - poikia, hän oli kahdeksanpäisen sisarusarjan toiseksi nuorin ja vailla muuta kuin talonpojan (maamieskoulussa terästettyä) ammattia. Kylän nuorukaisista hän oli kuitenkin ehkä komeimpia: vaalea, huomattavan kookas - reilut 180-senttinen - ja muutenkin atleettinen eli erinomainen urheilija.

Tiedän, että äitini vanhemmat olivat tyttären äkkinäistä avioliittoa vastaan. Isäni kotona, jossa jo ikääntynyt **Nikolai**-ukki oli **Anna**-mummoni kuoleman (1924) jälkeen jättänyt talon ohjat toiseksi vanhimmalle pojalleen **Lassille**, oltiin tietenkin sen sijaan tyytyväisiä. Yhä jakamaton talo oli, sekä

löysän taloudenpidon takia että vanhimpia lapsia koulutettaessa, aika lailla velkaantunut. Nyt edes yksi kotona yhä olevasta kolmesta nuorimmasta pojasta saatiin vihtoriksi eli opettajan mieheksi - vaikka työmiehen tittelillä! Vihki- tai kihlakuvaa vanhemmistani ei ole. Yhdessä harvassa tuolta ajalta peräisin olevassa kuvassa - keväältä 1928 - setäni **Roopetti** (Robert) ja isäni istuvat ilmeisesti jonkin iisalmelaistalon pihamaalla kaivon kannella äiti välissä. Muistan joskus lapsena ihailleen kovin tuota kuvaa. Kaikki kolme ovat nuoria, kauniita ja 20-luvun "jatsihengen" mukaisesti vaatetettuja: daami polvihameessa, silkkisukissa ja nappaskengissä, herrat kokopuvuissa, solmiot kaulassa ja patinoissa, huopahattu huolettomasti kallellaan. Sota-ajan lapselle se oli kuin kuva kadotetusta paratiisista.

Nousukaudesta lamaan

Tuo paratiisin aika oli vanhempieni osalta kyllä päättynyt jo paljon ennen sotia, supistunut itse asiassa pariin vuoteen. Äitini kirjeenvaihtoa tai muistiinpanoja 20- ja 30-lukujen taitteesta ei tosin ole säilynyt, ja mitä hän siitä myöhemmin minulle kertoi, oli ilmeisen valikoitua tietoa. Monilta osin äitini tarina noilta ajoilta onkin luettavissa vain koulujen johtokuntien pöytäkirjojen riveiltä tai jopa rivien välistä.

Isäni lienee joka tapauksessa ollut äitini muuttokuorman kuskina Haajaisille tammikuussa 1929. Siellä alakoulua aloitettaessa oltiin kuitenkin jo lamakauden kynnyksellä ja isäni nähtävästi työtön. Toukuussa Haajaisten johtokunnan pöytäkirjoista ilmenee näet ensiksi (20.5.29), että "Alakansakoulunopettajattaren pyynnöstä otettiin käsiteltäväksi pellon eroittaminen alakansak. opettajattarelle". Vähän myöhemmin (29.5.29) taas todetaan, että "Opett. Kaipiainen on vuokrannut koulun tontin herra Otto Heiskaselle", minkä toimenpiteen johtokunta - vuokraehdot tarkistettuaan - hyväksyy. Vaikuttaa siis siltä, että isäni on kesällä 1929 pyrkinyt hankkimaan nuorelle parille särpimienlisää juuri sillä eli maanviljelyksen taidolla, jonka hän on parhaiten osannut, muuta työtä ei ole ollut saatavilla. Koska isä oli mainio metsästäjä ja kalastaja, myös Haajaisjärvi rantoineen lienee näihin aikoihin tullut hänelle tutuksi. Kuvia Haajaisilta ei äidin albumissa kuitenkaan ole. Keväältä 1929 on sen sijaan säilynyt Pulkkanen pihalla otettu kuva, jossa talon väki perkaa ja suolaa ylpeiden kalastajien - isäni, äitini ja **Mikko**-setäni - tuomaa melkoista kutulahnasaalista.

New Yorkin pörssiromahdus tapahtui sitten lokakuussa 1929, jolloin työttömyys- ja rahatilanne Suomessakin paheni entisestään. Valkeisilla oli tuohon aikaan paljon nuorta väkeä, mutta myös paljon jakamattomia tiloja. Näiden "nuorille isännille", jotka epäilemättä halusivat nauttia 20-luvun lyhyen nousukauden iloista hekin, vekselit olivat olleet ainoa tapa hankkia käteistä rahaa. Isäni ei ollut itse ottanut lainaa, mutta äitini tietämättä - tai mahdollisesti jo ennen avioliiton solmimista - hän oli taannut joitakin ikätovereitaan, ja laman tultua pankit alkoivat velkoa häneltäkin saataviaan.

Tilanne oli rutiköyhälle nuorelle miehelle vaikea, eikä hänen ratkaisunsa siihen ollut kovin urhea tai edes järkevä. Äitini totesi siitä vain lyhyesti, että isäni oli tuolloin "pyytänyt perintönsä Pulkkalasta" ja sen eli matkarahat - saatuaan lähtenyt, yhdessä veljensä Roopetin kanssa, velkojia pakoon metsätyömieheksi Kanadaan, "puuveitsellä kultaa vuolemaan". Isäni ulkomaan passi ei ole säilynyt, mutta lähtö tapahtui ilmeisesti alkuvuodesta 1931, jolloin äitini oli juuri siirtynyt Valkeisilta Haajaisille. Nuoren vaimon hämminki ja katkeruus oli varmaan suuri, etenkin kun miehen jo mentyä pankki vielä "ahdisteli" myös häntä tämän takausten vuoksi. Äiti kertoi, että hän "onneksi älysi" kieltäytyä panemasta nimeään pankin maksuhakemukseen eikä lopulta näin joutunut perinnän kohteeksi.

Maaliskuussa 1931 äitini on ensimmäisen ikälisän saantia varten pyytänyt ja saanut Haajaisten johtokunnalta kiitettävän todistuksen "ansioistaan". Ikälisiä myönnettiin aikanaan ja tuli tarpeeseen, sillä valtionkin rahatilanne oli niin vaikea, että vuoden 1932 alusta opettajien peruspalkkoja laskettiin (5 %). Tätä äitini muisteli usein, mutta koskaan hän ei kertonut, että hän oli 14.7.31 pyytänyt Haajaisten johtokunnalta myös todistuksen viranhakua varten. Kokiko äiti isäni - paoksi tai jopa hylkäämiseksi tulkittavan - äkkilähdön sosiaalisesti niin häpeälliseksi, että hän halusi muuttaa paikkakuntaa? Minne tahansa hän sitten pyrkiin, viranhaku ei liene onnistunut. Samana suvena äiti joka tapauksessa näyttää päässeen kälynsä eli tätini **Reetta Heiskasen** (silloisen Vaasan talouskoulun johtajattaren) avulla kesätöihin eli yhdeksi Vaasan kaupungin kesäsiirtoloiden valvojaopettajaksi. Tätä tointa hän käsittääkseni hoiti kaikkiaan kolmena kesänä ja sai sen avulla, lamasta huolimatta, kerrytyksi hieman - myöhemmin niin tarpeellisiksi osoittautuvia - säästöjä.

Vuosi 1931 Haajaisilla oli siis tapahtumarikas vaikkei välttämättä onnellinen. Sen kevättä tavallaan tyttöihmisenä taas odottavan opettajattaren yksinäisiin viikkoihin ja kuukausiin voi hyvin sijoittaa myös tapahtuman, jota äitini usein muisteli. Koulua vastapäätä tien toisella puolella sijaitti **Taavetti Kellbergin** - johtokunnan omapäisen jäsenen - harmaa mökki. Jo ennestään monilapsiseen perheeseen oli tulossa taas lisäjäsen, mutta keli tai muut kiireet viivästivät kättilön noutamista ajoissa. Hätiin haettiin äitini, jolle lapsenpäästö - vaikka jonkun naapurineukon avustuksellakin - lie nee ollut vaikeimpia virkatehtäviä. Lapsi ennätti tietenkin syntyä ennen **kättilö-Liinin** (äitini toisen kälyn) saapumista, ja yhä kauhusta väristen äiti muisteli tärkeimpienkin apuneuvojen - kuuman veden, pyyhkeiden, saippuan - puutetta. - ”Ja kun sakseja ei ollut, minun oli napanuorakin katkaistava keritsimillä!”

Tämän vaikean vuoden kruunasi äidille itselleen sattunut tapaturma, josta meillekin lapsena usein kerrottiin. Johtokunnan pöytäkirja (itsenäisyyspäivältä 1931) kirjaa sen seuraavasti: ”3 §. Koska opettajatar Aili Heiskanen viime kuun lopulla taittoi jalkansa eikä niin ollen kykene tällä lukukaudella virkaansa hoitamaan, on hän ottanut sijaisekseen äitinsä **Rouva Rosa Ruotsalaisen**. Johtokunnan puheenjohtaja on asiasta neuvotellut tarkastajan kanssa ja on tarkastaja mainitun sijaisen hyväksynyt.” Pöytäkirjan on koristeellisella käsialallaan kirjoittanut koulun kesällä valittu uusi miesopettaja **Matti Korhonen**. Juuri hänen seurassaan pahasti likinäköinen äitini oli yrittänyt laskea koulun rinteestä mäkeä, kaatunut ja murtanut oikean jalan sääriiluun. Opettaja Korhonen - nuori poikamies - oli avuliaasti kantanut itkevän äitini sisälle huoneisiin, mistä hänet sitten toimitettiin kipsattavaksi Iisalmen kunnallissairaalaan. En tullut koskaan kysyneeksi, miten äitini sitten kipsin kanssa nostettiin vinttihuoneisiinsa tai kuinka - nyt eläkkeellä jo oleva, perin lihavaksi ja huonohenkiseksi käynyt - isoäitini nuo jyrkät ja kapeat portaat kapusi. Ehkä opettajien asuntoja voitiin tilapäisesti vaihtaa, kun perheettömiä kerran oltiin.

Vaikuttaa muutenkin siltä, että syksyn aikana näiden kahden yksinäisen nuoren välille syntyi ellei romanssi, ainakin lämmin ystävyys. Muitakin ihailijoita varmaan oli, niin vanhoja kuin uusia, niin Haajaisilla kuin Valkeisilla, jossa äiti opetti taas vuoden 1932. Tänä aikana kypsyi joka tapauksessa radikaali päätös, josta äiti harvoin - ehkä vain yhden ainoan kerran - minullekaan puhui. Tilannetta pitkään mietittyään, näin hän ker-

toi, hän oli kirjoittanut miehelleen ja pyytänyt avioeroa, joka yhä olisi helppo järjestää, "kun lapsiakaan ei ollut". Tästä kirjeestä oli kuitenkin seurauksena, että isäni, jonka vähät ansiot laman koettelemassa Kanadasa lienevät tuskin riittäneet elantoon, kirjoitti sisarelleen Reettalle ja pyysi tältä rahat paluulippuun. Hän sai ne ilmeisen nopeaan, sillä hän näyttää olleen takaisin Suomessa jo varhain keväällä 1933. Mitä "selvittelyjä" avio-puolisoiden kesken käytiinkin, lopputulos niistä oli, että avioliitto jatkui; myös takaukset saatiin nähtävästi sovittua. Kesän 1933 isä oli äitini mukana Vaasassa, yhtenä poikien valvojana kesäsiirtolassa. Muutamista siellä otetuista kuvista näkyy myös, että äitini tuolloin odotti jo minua, joka synnyin helmikuussa 1934.

Lapset ja maatila

Näitä ja muita vuosilukuja vertaillen olen tullut johtopäätökseen, että niin minä kuin veljeni Ilkka olemme saaneet alkumme Haajaisilla eli olemme tavallaan juuri tuon kyläkunnan ja sen maaperän tuotteita. Veljeni oli vähällä jopa syntyä Haajaisille, sillä äiti ennätti juuri ja juuri lopettaa koulun siellä ja suorittaa muuton Valkeisille, kun poika - vain kolme päivää myöhemmin, joulun aatonaattona - putkahti maailmaan. Omilta tekoajoiltani ei ole säilynyt dokumentteja, sillä syksyiltä 1933 ei edes Haajaisten koulun johtokunnan kirjoista löydy mitään äitiäni koskevaa. Myöskään keväältä 1935 niihin ei sisälly muuta kuin merkintä, jonka mukaan hänelle on annettu toiseen ikälisään kelpuuttava todistus. Sen mukaan hän on hoitanut tointaan "osoittaen kaikinpuolista vakavaa ja hyvää käytöstä myös virkansa ulkopuolella". Sen sijaan helmikuussa 1936 - muutamia viikkoja veljeni syntymän jälkeen - on Valkeisten-Haajaisten kansakoulujen johtokuntien yhteisessä kokouksessa (2.2.36) käsitelty, sen ainoana ja ilmeisen tärkeänä asiana, äitini hakemusta "saada kasvatuserästä sen mukaan kuin alakansakoulun opettajien kasvatuserästä on säädetty". Hakemuksensa tueksi äiti on esittänyt paitsi virkatodistuksen myös (tarkemmin määrittelemättömän) "todistuksen siitä, että häntä on pidettävä perheensä pääasiallisena elättäjänä". Isäni on siis jälleen - tai edelleen - ollut työtön ja ansioton.

Pöytäkirja on kuin paraskin kuulustelupöytäkirja. Sen mukaan kokouksessa - sen jälkeen kun oli "hakijalta saatu suullistakin selvitystä asiasta" - vielä huolellisesti tutkittiin, "katsotaanko hakijan esittämällä todistusaineistolle voitavan antaa ratkaisevaa merkitystä", sekä "onko hakijan puoli-

so, joka on ammatiltaan työmies, itse sellainen henkilö, joka paikkakunnalla yleensä vallitsevan käsityksen mukaan pystyisi olemaan perheen elättäjä, vaikka puoliso ei olisikaan palkkatuloisessa toimessa". Kahdenkin kyläkunnan mielipide oli nähtävästi isäni ansiokyvyn suhteen kielteinen, sillä "Kaikin puolin asiaa harkittuaan päätti johtokunta hyväksyä hakijan anomuksen, koska opettaja Aili Katri Heiskanen o.s. Ruotsalainen katsotaan perheensä pääasialliseksi elättäjäksi".

Niin nöyryyttävää kuin moinen anominen lie ollutkin, äitini oli nähtävästi päättänyt käyttää kaikkia virkamiehen oikeuksiaan perheensä hyväksi. Rahaa tarvittiin nyt muuhunkin kuin elämiseen. Vanhemmillani oli näet tuolloin jo selvä tulevaisuudensuunnitelma eli pienen **Rajala**-nimisen, konkurssin takia pankille ja tyhjilleen jääneen maatilan ostohanke Valkeiskylältä. Äitini pienet säästöt pääomana he hakivat sitä varten nyt lainaa, mihin nähtävästi jo kesällä 1935 oli anottu valtion takausta. - Juuri tältä ajalta (1935-38) on säilynyt joukko äidin sisarelleen Ainolle kirjoittamia kirjeitä, joista ensimmäisessä (23.10.35 kirjoitetussa) hän kuvaa tilannetta seuraavasti: "Vieremän Asutuslautakunta on kyllä puoltanut sitä meille, mutta asia on nyt Helsingissä. Saa nähdä, mitä herrat nyt päättävät. Olisi tuo minun jo aika saada perheelleni koti ja Otto-paralle vakinaista työtä. Kyllä hän kärsii tästä hänkin."

Marraskuussa (24.11.35) äiti kirjoittaa asiasta jo varmemmin. Tätini edellisen kirjeen kanssa on "samassa postissa" näet tullut "Otolle käsky Asutushallitukselta kyntää Rajalan pellot, vaikkakin viralliset kauppakirjat ovat vielä tekemättä, koska asia viipyy vielä Maatalousministeriössä". Täten, äitini toteaa, "Asutushallituksen kirje teki minusta 'jo melkein' Rajalan emännän". Toisaalta hän on myös hyvin tietoinen siitä, mihin uhkayritykseen hän on sitoutumassa. Hän kuvailee sisarelleen, miten hän on "herkutellut" muistelemalla "Rajalan pirtin maalitonta ja koloista lattiaa, kamarin halkeillutta ja savuavaa uunia, hellaa joka ei senkään vertaa vedä, hataroita huoneita jotka kyllä 'vetävät' ja nokista sisäänlämpiävää saunaa". Silti hän tuntee kiintyneensä jo kaikkeen niin, "että jos nyt korkea ministeriö epäisi sittenkin asian, olisin melko murtunut".

Kirjeessään äiti myös jättää jo hyvästejä entiselle kiertokouluelämälleen eli suunnittelee näin: "Muutamme heti koulun loputtua Valkeisille, ja niin jää Haajainen ehkä ijäksi taakseni, jos saamme sieltä Rajalasta pysyvän asusinsijan. Käyn tietysti koulua pitämässä taas v. 1937, .. mutta eihän

se ole samaa kuin asua. Yhtä ja toistahan tännekin jää, jota kaippaa, mutta 'parempi omalla maalla, vetonenkin virsun alta, kuin maalla vierahalla kultamaljasta metonen' .. Kunpa emme nyt epäonnistuisi!"

Kevään 1936 kuluessa itse laina-asia kyllä onnistui eli varmistui, ja ke-säksi muutettiin jo Rajalaan. Rahoja rakennuksen peruskorjaukseen ei kuitenkaan riittänyt. Niinpä asumisyritys siinä talvisin - edellä niin elävästi kuvatuissa olosuhteissa - kahden pienen lapsen kanssa epäonnistui. Myös päivittäinen kulku Valkeisilta Haajaisille - ankaria mäkiä kehnolla polkupyörällä polkien tai suksin - oli äidille itselleenkin mahdollonta paljon lumen tai rospuuton aikaan. Esimerkiksi marraskuulla 1937 äiti ensin (14.11.) kirjoittaa sisarelleen näin: "Minä olen edelleen kulkenut pyörällä Haajaisilla. Nyt on ollut se homma koko hankalaa, kun on kylmännnyt ja sadellut lunta, niin että tiet ovat liukkaat ja kamalat." Vähän myöhemmin (24.11.) hänen on pakko jo raportoida vähän haikeana: "Tänne tuli sellainen talvi, ett'en jaksanutkaan kulkea Rajalasta jaloin enää koulua, vaan muutimme lapset ja minä sekä lapsentyttö tänne Haajaisten koululle. .. Jouluksi menemme takaisin Rajalaan. Joululta alkaakin sitten kouluni Valkeisilla. 'Mustalaiseks' olen syntynyt'."

Haajainen ei asuinsijana siis "jäähnytään taakse", ja Valkeisten koulunkin huoneet olivat yhä tarpeen. Jo 27. tammikuuta 1938 äiti kirjoittaa sisarelleen: "Joulu oli rikas ja onnekas. Mutta heti perään tulivat koettelemukset. Molemmat lapset sairastuivat. Koko joululoma kului heitä hoitessa ja rahaa tietysti myös. .. Koulun alettua muutimme tänne Valkeisten koululle taas asumaan, sillä pelkään niitä Rajalan huoneita ja palvelijain huolimattomuutta, niin ett'en uskalla heittää lapsia kouluajaksi heidän varaansa." - Vaikka siis kesät ja joululomat pyrittiin viettämään "kotona", koulutyön alkaessa oli yhä viisainta siirtyä koulujen paremmin varustettuihin suojiin. Silti on muistettava, että Haajaisillakin ollessamme äiti joka viikko kävi opettamassa tyttöjen käsitöitä Valkeisilla; nämä matkat hän teki sääntillisesti myös odottaessaan meitä, lähes "viimeisillään".

Kiertokoulun muistoja

Juuri näiltä 1930-luvun loppuvuosilta ovat epäilemättä ne muistot, joita minulla itselläni noilla kahdella koululla vietetystä ajasta on. Eloisimmat niistä liittyvät Haajaisiin, ehkä senkin takia, että muistikuvia myöhemmin - 1940-luvun puolella - virkistettiin jokakesäisillä kärrimatkoilla kylän hal-

ki. Nämä jännittävät matkat, jotka yleensä tehtiin heinä- ja elonkorjuun välisenä aikana, suuntautuivat näet Valkeisilta juuri Haajaisten ja **Kurenpolven** kautta **Runnille** ja **Etelälahteen**, missä Rosa-mummolla ja Juhokilla oli eläkemökkinsä. Ajomatka väsyneellä työhevosella kesti tunteja, ja mennessä muistelen isän ja äidin joskus laskeutuneen Eikanmäen rinteessä rattailta ajokin askelen keventämiseksi. Paluumatkalla Eikanmäkeä taas varoen laskeuduttaessa kuultiin tavallisesti äitini kuvaus siitä, miten jarrut hänen pyörästään kerran alastullen pettivät ja miten hän tilanteesta niukinnaukin hengissä selvisi.

Kurenpolven tiellä kertailtiin muutakin historiaa, joko edellä jo selostettuina sattumuksina äidin elämästä koululla ja kylällä tai tietona tienvarren taloista ja niiden asukkaista. Äitini ääni kuuluu yhä korvissani, kun reittiä nykyisinkin ajaelämme: Tuossa on **Nousiaisen** mökki, tuolla **Eikanmäen** talo; tuosta käännyttään **Viisalaan** ("Mitenhän Viisalan Anni jaksanee?"). Tässä on kujan suu **Halmeniemeen** ("Pitäisi käydä taas **Elman** luona"); tuolla näkyy **Jaakkola**. **Kuistilaan** pääsimme joskus kyläänkin, vaikka se kai edellytti, että myös **Koperon Irja** vieraili silloin miehensä **Kuistilan Pekan** luona. Kylien yhteisiä ihmisiä oli muitakin, ja äiti säilytti kaikki ystävyyssuhteensa Haajaisille hyvin uskollisesti.

Nolojakin juttuja sai Haajaisilta joskus kuunnella. Noloin, varsinkin seurassa kerrottuna, oli **Manta-tädin** - sekä haajais- että valkeislaisia nuoriseuran talon vahtimestarina pitkään palvelleen **Amanda Laukkasen** - kuvaus siitä miten minut hänet valvonnassaan vieroitettiin "vuosikkaana" eli keväällä 1935. Yhä uudelleen sain korvat punaisina kuulla miten vihainen olin ollut, miten ärisin ja viskelin emalista maitokuppia, johon kuitenkin lopulta oli tyytyminen. - Lienenkin tutustunut Manta-tätiin, yhteen lapsuuteni merkkiahmoon, juuri tuolloin Haajaisten koululla, jossa hän (pöytäkirjojen mukaan) toimi 1930-luvun alussa siivoojana ja nähtävästi myös meidän lasten tilapäishoitajana. Hän muutti kuitenkin perässämme Haajaisilta Valkeisille jo seuraavana vuonna, sillä hän muisteli usein, miten juuri hän oli "kantanut Ilkkaa" meidän tehdessämme ensimmäistä matkaamme Rajalaan kesäkuussa 1936.

Varhaisin oma muistikuvani Haajaisilta - ehkä jo syystalvelta 1937, pian äitini edellä kuvaaman pakkomuuton jälkeen - lienee ensimmäisestä hiihtoyrityksestämme. Olen nähtävästi itse pian nelivuotias, veljeni täyttää

kohta kaksi vuotta, ja isä - tuo suuri urheilun ystävä - on veistäyt meille kummallekin pienet varpaissukset. Kokeilemme niitä, pajukepit sauvoina, koulun viereisellä loivalla rinteellä - samalla jolla äiti on muutama vuosi aikaisemmin katkaissut jalkansa - mutta sukset eivät oikein tahdo pysyä huopatöppösissä. Veljeni kaatuu kohta, hän ei kuitenkaan itke vaan jää istumaan viereeni kinokseen, kun itse yhä yritän varovasti siirtää jalkojani ja lipsuvia suksia nuoskassa vitilumessa.

Samalta ajalta lienee mielikuva meistä kahdesta istumassa pienen ullakokamarimme lattialla. Äiti, isä ja uusi yläkoulunopettaja **Erkki Hamunen** juovat kahvia keittiön puolella. Äkkiä on edessämme äidin albumi, jonka joku on vetänyt esiin lipaston alakaapista ja rumasti leikellyt sen kuvia saksein. Minä se en kuitenkaan ole ollut, niin vakuutan itkien, vaan veljeni. Tämä ei kuitenkaan näytä tajuavan koko asiaa, istuu siinä vain tyhmän näköisenä peukaloaan imien ja kuolaten. Äiti ja isä ovat vihaisia, mutta setä-Hamunen yrittää lohduttaa minua.

Seuraava Haajaisten muisto lienee kevättalvelta 1939. On harmaa, ehkä vähän pyryinenkin päivä. Istun potkurissa, jota lapsenlikka työntää; olemme matkalla parin töyrään päässä koululta Kurenpolven suuntaan sijaitsevalle kaupalle. Sen sisällä on pimeää, mieleeni on jäänyt vain sekatavara-puodin unohtumaton tuoksu ja sen "tiskin" kiiltäväksi kulunut pinta, jonka yli en voi nähdä. En myöskään muista mitä meidän on määrä ostaa, ehkä vain hiivaa tai kahvia, kenties myös lakritsinauhaa, mutta kaikki on hyvin jännittävää. - Tuo kaupparakennus - pieni, harmaahirsinen mökki - seisoo yhä paikallaan mäen rinteessä, ja yllätyn aina sen hahmon tuttuudesta samoin kuin ilon ja odotuksen tunteesta, jota se yhä herättää.

Helmi- tai maaliskuulle 1939 ajoittunee myös muisto kohtalokkaasta madekeitosta. Isä saapuu Rajalasta hevosella, kuulen ajokellon kilkatuksen. Hän on saanut kaloja, isoja ja lihavia mateenköriläitä, jotka hän kantaa vasussa, lumisina ja jäätyneinä, keittiöömme. Me seisomme ja katselemme miten ne alkavat virota ja kiemurella isossa pesuvadissa. Samalla kertaa isä tuo meille myös pienen ajokoiran pennun, tulevan jäniskoiransa, jonka hän pelkää saavan kylmää Rajalassa. Pentu on mustan ja valkoisen kirjava, pehmoinen ja siloinen ja niin lihava, että pysyy tuskin jaloillaan, ja me olemme kovin ihastuneita uuteen leikkiveriimme. Sitten kaikki syövät keittiön pöydän ääressä madesoppaa, lempiruokaani. Äkkiä alan kuitenkin oksentaa, syömäni keitto valahtaa takaisin mahastani keit-

tiön lattialle, ja ennen kuin isä kantaa minut sänkyyn näen, että pentu ryhtyy hotkimaan sitä. Olemme sairastuneet tuhkarokkoon, veljeni ja minä, ja kuumeenhoureissani kuulen, että pieni koira on myös sairastunut. Me paranemme vähitellen, mutta koiranpentu kuolee, ja minä uskon, että sekin on saanut tuhkarokon oksennuksestani. Vaikka isä sitten vakuuttaa, että koiralla on ollut ihan eri tauti - pentutaudiksi hän sitä sanoo -, tunnen pitkään jonkinlaista syyllisyyttä sen kuolemasta.

Sota-ajan kynnyksellä

Podimme rokkoa ilmeisen pitkään ja luulen, että vietin viisivuotissyntymäpäivänikin sairastuneena. Luulen myös, että opin - kaikilta salaa - lukemaan juuri toipilasaikanani, sillä mielikuviini tuolta keväältä liittyy lukukirja, jännittävä prinsessasatu ja siihen liittynyt kaunis kuva, jonka yhä heijastan mielessäni länteen laskevan auringon valaisemaan seinään Haajaisten koulun vinttikamarissa. Lukukyky - kuten myös samoihin aikoihin opittu kirjoitustaito - tulivat jo syksyllä tarpeeseen, kun isä kutsuttiin ensin kertausharjoituksiin ja sitten etulinjaan rintamalle. Hänelle oli lähetettävä paljon paketteja ja kirjeitä, jokaisessa mukana minun oma lyijykynällä ruutupaperille raapustettu viestini.

Sinä syksynä meidän - viisi- ja kolmevuotiaitten - oli pakko jäädä palvelustyttöjen kera Rajalaan, kun äiti teki pyörällä päivittäisen matkansa Haajaisille. Syksy oli onneksi pitkä ja kaunis, luntakaan ei ennättänyt tulla haitaksi asti. Koulun ”kirjoista” näkyy, että myös opettaja Hamunen oli ”kutsuttu palvelukseen”, ja yläkoulua opetti rouva Hamunen. Haajaisten alakoulun päiväkirja on aloitettu 17.8.39 ”sisäänkirjoituksella”, ja syysluku-kausi loppuu - kuten kaikkialla muuallakin Suomessa - 2.12.39 merkintään ”Koulu suljettu toistaiseksi”. Äiti on kyllä merkinnyt kirjaan jo valmiiksi loputkin työpäivät aina 23.12. saakka, jolloin ilmeisesti on ollut tarkoitus pitää ”kuusijuhla”. Koulut pysyivät kuitenkin suljettuina koko talven; Valkeisten koulu toimi karjalaisten evakkojen vastaanotto- ja majoituspaikkana, Haajaisten koulutalo oli vuoden vaihteesta kevääseen 1940 Jalkaväen Koulutuskeskuksen käytössä. Vasta välirauhan tultua ja koulujen tyhjenyttyä kummankin koulun johtokunta päätti toukokuun puolivälissä aloittaa taas opetuksen, joka kuitenkin loppui jo 15.6.40.

Keväällä 1940 äitini ei enää opettanut Haajaisilla - eikä sen jälkeen enää koskaan. Vain osa kylille sijoitetuista evakoista pääsi rauhan tultua palaa-

Aili Heiskasen (seisomassa takana) viimeiset oppilaat (I-III luokka) Valkeisten kansakoulussa keväällä 1968

kastajan määräyksestä” koko koulun toiminta lakkautettiin epämääräiseksi ajaksi kylmyyden tähden. Vielä lukuvuoden 1941-42 - eli jatkosodan alettua ja opettaja Hamusen astuttua taas asepalvelukseen - koulutoimi Haajaisilla oli lakkautettuna. Syksyllä 1942 lupautui Hamusta kuitenkin ”tuuraamaan” Valkeisten opettaja **Sulo Penttilä**, jolla nyt oli toinenkin yläkoulunopettaja apunaan Valkeiskylällä ja joka nähtävästi hoiti omaa opetustaan kummallakin enemmän tai vähemmän ”supistettuna”. Samana syksynä saatiin myös Haajaisille oma alakoulunopettaja, jollainen siitä lähtien toimi pysyvästi sielläkin.

Varsinaisesta kansakoulusta erillisen alakoulun, niin kiertävän kuin pysyvän, aika oli muutenkin jo ohi. Kohta sodan jälkeen eli jo 1940-luvun lopulla alettiin yhä vilkkaammin suunnitella ”alakouluasteen kohottamista yläkoulun tasolle” eli yhtenäisen opettajankoulutuksen luomista koko kansakoululaitosta varten. Tämä merkitsi myös aikanaan (1958) alakoulun sulautumista osaksi uutta - jo peruskouluun tähtäävää - kansanopetusta. Äitikin osallistui kesällä 1950 Tornion seminaarissa järjestettyyn - ”vain” alakouluseminaarin käyneille opettajille tarkoitettuun - jatkokoulutukseen ja sai tällöin täysivaltaisen kansakoulunopettajan paperit. Kaikkiaan yksiviidettä (41) vuotta hän joka tapauksessa jakoi alkuopetusta suurehkoissa kyläkoulussa, viimeiset kymmenen jopa kolmelle vuosiluokalle yhtä aikaa. Työsarka oli siis paitsi pitkä myös leveä. On näet muistettava, että hän joutui opettamaan juuri noita niin sanottuja **suuria ikäluokkia**, eli hänellä saattoi olla samassa kouluhuoneessa pitkälti neljäntäkymmentä hyvin eritasoista oppi-

maan kotiseuduilleen, useimmat jouduttiin asuttamaan siirtosijoilleen. Tällöin kummankin koulun oppilasluku lisi niin, että yhteisestä alakoulusta oli luovuttava, ja äidistä tuli pysyvä opettaja Valkeisille. Haajaisen koulutalokin oli sotatalvena päässyt niin huonoon kuntoon, että 15.1.1941 ”Kansakouluntar-

lasta. Oppivelvollisuushan oli kaikilla, mutta tuohon aikaan ei esimerkiksi vammaisille tai lukihäiriöisille ollut muuta erityisopetusta kuin äitini itsensä tuntien jälkeen tai jopa lapsen kotona antama ylimääräinen ohjaus.

Alakoulusta se kaikki alkoi

Millaista mahtoi "alkuopetus" menneitten aikojen koulussa sitten olla? Omat mielikuvani alakoulun ajalta (1940-42) ovat hyvin epämääräisiä, lähinnä leikki- ja askartelutunteihin liittyviä, koska en nähtävästi - jo luku- ja kirjoitustaitoisena - juuri osallistunut sen perusopetukseen. On siis silmättävä taas koulujen "kirjoja".

Äitini ensimmäiseltä lukuvuodelta Valkeisilla 1927-28 ei ole säilynyt päiväkirjaa. Hallussani on kuitenkin Valkeisten alakoulun päiväkirja elokuulta joulukuulle 1928 ja tammikuulta toukokuulle 1930; välistä puuttuu Haajaisten vuosi 1929 (jolta päiväkirja on nähtävästi myös kadonnut). Kirjaan merkitty opetusohjelma on joka tapauksessa ajan uusinta alakoulupedagogiikkaa, jota äiti tuntuu noudattaneen hyvin tunnollisesti. Tavailen aluksi sen oppilasluettelosta monien tuttujen - eräiden jo kuolleiden, useiden yhä elossa olevien - valkeislaisten nimiä, eli äitini ensimmäisiä oppilaita ovat olleet mm. **Heiskalan** Tekla ja Annikki, **Kauhalan** Elli ja Elsa, **Juntulan** ja **Remeksen** Pentit, **Penttilän** Eeva ja Helvi. Opetusta on annettu kahdelle vuosikerralle eli 1. ja 2. luokalle yhtä aikaa, vain pari ensimmäistä päivää on kokonaan omistettu koulutulokkaille. Aluksi on kyselty nimeä; opeteltu viittaamista ja vastaamaan nousemista; tutustuttu tauluun, liituu ja sieneen; puhuttu kohteliaisuudesta ja siisteydestä; opeteltu "lukukäsite yksi" sekä käsitelty äidin ja isän asemaa perheessä. Sitten tulee toinenkin luokka jo mukaan, ja opetus eriytyy. Isot saavat kirjojen lisäksi jo vihkonsa ja aloittavat vaivalloiset kaunokirjoitusharjoitukset mustekynällä, pienet oppivat kirjaimen A ja selvittelevät - myös askarrella - lukukäsitteitä 1-10. Muovailua ja piirtämistä on yhteisesti; yhdessä leikitään myös kissaa ja hiirtä ja opetellaan *Lapsen iltarukous*.

Haajaisten koululta on säilynyt myös opettajan itsensä hieman myöhempi kuvaus kahden ensiluokan toimintojen yhteensovittamisesta. Yksi äidin kirjeistä Aino-sisarelle (24.11.35) kuvaa näet erästä tuntijärjestelyä seuraavasti: "Kirjoitan tätä tunnilla. I luokka tavaa ja II luokka kirjoittaa. Melkein joka sanan jälkeen täytyy katsella ympärilleen, ja koko ajan kor-

vat seuraavat jännityskertomuksen 'Joulu lähestyy' tavaus- ja suoralukuesitystä, mutta minulla on niin paljon nyt puuhaa, että täytyy ottaa joka hetkestä vaari." Kirjeen mukaan oma esikoinenkin (1 v. 9 kk) on jo ollut mukana tunneilla, sillä äiti päättää sen näin: "Sirkka kirjoittaa tähän vähän terveisiä tädille. Hän osaa piirtää, lukea ja laulaa niin hyvin. .. Hän istuu vieressani tuolilla kirjoituspöydän äärellä ja on myös kirjoittavanaan, 'a, e, o' hokee ja raapustaa. Nyt hän piirtää tähän kissan ja namun."

Omaan vuosikymmenien opiskelu- ja opetusurakkaani viitaten muistelen joskus valittaneeni, että "jouduin kouluun jo 6-vuotiaana enkä vieläkään ole päässyt pois". Vielä oikeampaa olisi kai ollut vitsailla, että koska olin saanut alkuni koululla, syntynyt koululle ja kasvanut kahdella ennen kuin edes aloitin varsinaisen opintieni, urakka näytti jo elinkautiselta. Opettajuus loppui kyllä aikanaan, mutta Valkeisten vanhan koulun omistajana ja erityisesti sen museosiiven ylläpitäjänä jatkan tavallaan yhä tuota jo elämäni alussa alkanutta koulutyötä. Tai jo kauan ennen minua alkanutta, sillä äitini alakoulustahan kaikki alkoi - tämä historiakin. Olkoon se siis kunnianteko juuri alakoululle ja sen opettajille.

LÄHTEITÄ

Painettuja

HEISKANEN-MÄKELÄ, SIRKKA (toim.): *Valkeisten kansakoulusta Valkeisen ala-asteeksi. Erään kyläkoulun historiaa*. Eco-Print Oy, Iisalmi 1996.

HEPORAUTA, F.A.: *Suomen kansakoululaitoksen historia*. Toinen, täydennetty painos. Otava, Helsinki 1945.

LUJALA, ELISE: Välytysluokka 'vievänä siltana kodista kouluun'. Esiopetusta 1800-luvulta lähtien. *Kasvatus ja koulutus murrosaikoina*. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 2000/

Koulu ja menneisyys XXXVIII (s. 99-117). Vantaa 2000.

MÄNTYIAHO, MAIJA: *Suutari Gustaf Strömbergin jälkeläiset*. Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 2001.

SALO, AUKUSTI: *Hämeenlinnan alakansakouluseminaari 1919-1947*. Karisto, Hämeenlinna 1947.

Alakansakoulu. Kymmenes vuosikerta v. 1934. Toimittanut Aukusti Salo. O.Y. Valistus, Helsinki 1934.

Painamattomia

Haajaisten ja Valkeisten kansakoulujen säilyneet päiväkirjat ja johtokuntien pöytäkirjat 1927-1945.

Aili Heiskasen kirjeet sisarelleen Aino Ruotsalaiselle (myöh. Sipilä) 1935-1942.

"Postin Aili": *Lapsuushämärästä hyvää ja paha*. Vihkonen Aili Heiskasen (myöh. Juntunen) käsinkirjoitettuja muistelmia lapsenlapsilleen. Iisalmi 1977.